

**Міністерство освіти і науки України
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського**

УДК 94(477.43/44)"1793/1917"

БАРВІНОК ОЛЬГА ВОЛОДИМИРІВНА

**ДВОРЯНИ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ТА СТАНОВОГО САМОВРЯДУВАННЯ РЕГІОНУ (1793 – 1917 рр.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Миколаїв – 2014

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат історичних наук, професор
Кривошея Ігор Іванович,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
завідувач кафедри всесвітньої
історії та правознавства

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, доцент
Тригуб Олександр Петрович,
Чорноморський державний університет
імені Петра Могили
завідувач кафедри міжнародних відносин
та зовнішньої політики

доктор історичних наук, професор
Легун Юрій Вікторович,
Директор Державного архіву Вінницької області

Захист відбудеться «___» _____ 2014 року о ___ на засіданні спеціалізованої вченої ради К.38.134.01 у Миколаївському національному університеті імені В. О. Сухомлинського (54003, м. Миколаїв, пл. Комунарів, 1, корпус 5, ауд. № 05.201).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (54001 м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24).

Автореферат розісланий «___» _____ 2014 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.А.Пархоменко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Історія шляхти та дворянства на українських землях нині є предметом вивчення для багатьох істориків та краєзнавців. Сьогодні серед громадськості видимо зростає інтерес до генеалогічної тематики, в тому числі дворянської. Зокрема зацікавлення становить місце і роль еліти у житті суспільства, участь дворянства в освітньо-культурних і суспільно-політичних процесах, а також модель поведінки знаті при зміні політичної ситуації в державі.

Сучасне наукове студювання вимагає залучення широкого контексту для поглибленого розуміння історичних подій та явищ політичного і соціально-економічного розвитку регіонів, у тому числі і Поділля, яке у складі Правобережної України відійшло від Речі Посполитої до Російської держави. Інкорпорація вплинула на інтеграційні процеси переходу місцевого шляхетства до складу російського дворянства.

Діяльність дворян Подільської губернії в системі органів влади не була предметом попередніх наукових студій. Досліджуючи детально губернську станову корпоративну інституцію на прикладі Подільського дворянського зібрання, можна простежити еволюцію функцій, структури, повноважень, ролі та місця дворянської організації у системі органів влади, а також наслідки різного розуміння місцевою елітою і верховною владою державних завдань для соціально-економічного життя суспільства в цілому. Вивчення інтеграційних заходів російської верховної влади на прикладі Подільського дворянського зібрання виведе таким чином проблематику на ширший науковий контекст історичних форм взаємозалежності влади та окремих верств суспільства, розподілу повноважень центру і регіонів.

Історії дворянства, його ролі та місця у державотворчих процесах присвячений чималий історіографічний доробок. Проте, на сьогодні ще науково не з'ясовані механізми реалізації становою корпорацією своїх місцевих повноважень, елементів самоврядності, а також залучення їх верховною владою до виконання державних завдань. Відсутність праць із цієї тематики зумовлює актуальність вивчення участі подільського дворянства в органах державної влади та станового самоврядування регіону.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконане у рамках теми наукових досліджень кафедри історії України УДПУ імені Павла Тичини «Суспільні та етноконфесійні трансформації на території Східного Поділля XVII – XXст.» (Державний реєстраційний номер – 0111007538).

Мета дослідження полягає у визначенні участі дворян Подільської губернії в органах державного управління та самоврядування регіону, у з'ясуванні станових особливостей та закономірностей діяльності Подільського дворянського зібрання на основі висвітлення комплексного аналізу джерел та наукової літератури.

Для досягнення поставленої мети визначені такі **завдання**:

- з'ясувати стан наукової розробки порушеної проблеми в історіографії, проаналізувати інформаційний потенціал джерельної бази та визначити теоретико-методологічні засади дослідження;

- висвітлити заходи імперської влади, спрямовані на підпорядкування діяльності Подільського дворянського зібрання державним інтересам;
- охарактеризувати функціонування дворянських органів самоврядування Подільської губернії у зазначений хронологічний період;
- розробити періодизацію діяльності Подільського дворянського зібрання і наступу російської влади на обмеження функціонування його як самоврядного корпоративного органу;
- показати місце й роль дворянства Поділля в системі органів самодержавної влади;
- простежити життєвий шлях та кар'єрний розвиток найбільш яскравих представників дворянського самоврядування на Поділлі.

Об'єктом дисертаційного дослідження є шляхта Правобережжя в імперську добу.

Предмет дослідження – роль, значення, соціоетнічний склад дворянського стану Поділля та його участь в органах державного управління та станового самоврядування регіону.

Хронологічні рамки охоплюють період 1793 – 1917 рр. Нижня хронологічна межа пов'язана з процесом інкорпорації Поділля до складу Російської імперії, початком діяльності Подільського дворянського зібрання. Верхня – обумовлена часом падіння імперського режиму Росії та скасуванням дворянства як стану.

Територіальні рамки складають історико-географічний простір Поділля, в межах якого утворена Подільська губернія після інкорпорації Правобережжя до складу Російської імперії.

Методологічною базою дисертаційного дослідження стали принципи конкретно-історичної інтерпретації фактів минулого, спрямованих на об'єктивне висвітлення подій, фактів, явищ на засадах науковості, історизму, системності. У роботі використано регіональний підхід до вивчення історії. Превагу надано таким методам наукового пошуку, як проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, статистичний, метод описання, ретроспективний, структурно-функціональний, історико-біографічний, просопографічний і компаративістський.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що узагальнені висновки наукових праць, в яких у тій чи іншій мірі аналізуються окремі аспекти теми дослідження і, виходячи з концептуальних позицій сучасної історичної науки, на основі широкої та різноманітної джерельної бази *вперше* висвітлено діяльність станово-корпоративних організацій дворянства на Поділлі у період 1793 – 1917 рр. Проаналізовано роль та значення представників місцевого привілейованого стану в системі органів місцевої влади – в органах державного управління та станового самоврядування регіону. Вивчено проблеми повноважень, структури та складу станової інституції за соціоетнічним походженням та конфесійною приналежністю її членів, а також у розгляді напрямів діяльності Подільського дворянського зібрання.

Вперше введено до наукового обігу значний масив архівних матеріалів із архівосховищ України, зокрема із регіональних архівів, завдяки чому значно розширено джерельну базу дослідження історії дворянства. На основі широкого кола нововведених джерел і залучення вже відомих наведені якісні характеристики

діяльності місцевого дворянства в органах місцевої влади, визначено особливості станового самоврядування на Поділлі, складено життєписи губернських предводителів дворянства, які перебували на посаді найбільш тривалий період, а також визначено їх роль у суспільно-політичному та культурному житті регіону в XIX ст.

Уточнено списки губернських та повітових предводителів дворянства, біографічні дані окремих представників дворянських корпоративних організацій, списки виборщиків-дворян Подільської губернії від виборчого з'їзду повітових землевласників до I, II та IV Державних Дум.

Подальший розвиток дістали проблеми формування дворянського стану та його суспільно-політична діяльність на Поділлі у зазначений період, а також персоніфікація історії дворянства даного регіону.

Особистий внесок дисертанта визначається постановкою та обґрунтуванням проблеми, її самостійним вирішенням у комплексному вигляді. Висновки та результати, представлені у дисертації, отримані самостійно та є науковим доробком здобувача. Наукові статті у фахових виданнях є одноосібними.

Науково-практичне значення дослідження полягає у тому, що зібраний і систематизований фактичний матеріал розширить подальше вивчення історії привілейованого стану Правобережжя та його корпоративних організацій, а також ролі самоврядних елементів у місцевому управлінні. Результати та висновки дослідження можуть бути корисними при написанні узагальнюючих праць з історії України про становлення політичних систем, співіснування та взаємозалежність державних і самоврядних органів влади, при укладанні різноманітних довідкових видань, а також використовуватись у генеалогічних пошуках та у краєзнавчій дослідницькій роботі.

Апробація результатів дослідження. Результати роботи, основна концепція дослідження та його окремі аспекти були висвітлені під час обговорення на кафедрі історії України УДПУ імені Павла Тичини та представлені у доповідях на 11 конференціях – 6 всеукраїнських та 5 міжнародних: XVIII-й науковій геральдичній конференції (9 – 10 жовтня, 2009 р., м. Львів); Міжнародній конференції та науковій сесії MSH «Польща – Україна: на шляху до інтеграції систем освіти» (29 листопада – 6 грудня, 2009 р., м. Варшава, Республіка Польща); XIX-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні» (24 – 25 березня 2010 р., м. Київ); Перших Всеукраїнських історичних читаннях «Історичний процес у сучасних вимірах» (24 вересня 2010 р., м. Умань); II-й Міжнародній науково-практичній конференції «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку (до 470-ї річниці надання місту Бар магдебурзького права)» (30 вересня 2010 р., м. Бар); Міжнародній інтердисциплінарній науковій конференції «Формування сучасного архітектурного середовища історичних міст на основі реабілітації історико-містобудівної спадщини» (1 – 2 жовтня 2010 р., м. Умань); IV-х Всеукраїнських історичних читаннях «Українська революція: соборництво, регіоналізм» (20 травня 2011 р., м. Умань); Круглому столі «Інтеграція наукових знань у постмодерний період: історія та сучасність християнства у Польщі та Україні» (26 травня 2011 р., м. Умань);

Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні проблеми археології, історії та історичного краєзнавства Буго-Дніпровського межиріччя (присвячена 110-й річниці від дня народження Г.Ю. Храбана)» (26 – 27 квітня 2012 р., м. Умань); Міжнародній науково-практичній конференції «Рівень впливу соціально-гуманітарних наук на розвиток сучасного суспільства» (25 – 26 травня 2012 р., м. Одеса); Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю «Україна і європейський світ: історія і сучасність (до 330-ї річниці Віденської битви)» (13 вересня 2013 р., м. Умань).

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дисертації відображені в 11 наукових працях (загальним обсягом 5,2 ум. друк. арк.), з яких 5 статей – у фахових виданнях, затверджених МОН України, а також 1 стаття – у закордонному виданні (Республіка Польща).

Обсяг і структура дисертації обумовлені метою, завданнями дослідження. Відповідно до цього робота складається зі вступу, чотирьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (452 позиції), 8 додатків (з них 5 таблиць). Основний текст дисертації становить 175 сторінок. Повний обсяг дослідження – 214 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначені предмет, об'єкт, мета та основні завдання дослідження, окреслено хронологічні та територіальні межі, акцентовано увагу на новизні та практичному значенні отриманих результатів.

У **першому розділі** – «Історіографія, джерела та методологічна основа дослідження», який складається із трьох підрозділів, проаналізовано стан науково-теоретичної розробки проблеми, визначено інформативність джерельної бази, окреслено методику проведення дослідження.

Підрозділ 1.1. «Стан наукової розробки теми» включає історіографічний огляд літератури, який базується на аналізі трьох концептуальних ліній: дореволюційної (XIX – початок XX ст.), радянської (1920 – 1980-ті рр.) та сучасної (вітчизняної і зарубіжної 1990 – 2013 рр.).

Дореволюційну історіографію складають роботи історико-статистичного характеру. Загальну картину історії Подільської губернії, аспекти територіального устрою регіону у загальноімперській системі, відомості про кількісний, соціальний та національний склад населення подавали дослідники Столпянський Н., Сімашкевич М., Крушинський Л., Похилевич Л., Фліге К., Сіцінський Ю. та інші. Вони активізували збір даних щодо Поділля, тому більшість праць на початку XX ст. мали частіше колективний характер¹. Губернський статистичний комітет посприяв виходу в 1885 р. колективної праці подільських істориків Гульдмана В.К., Ролле Й.Й. та Яворовського М.І. «Материалы для истории Подольской губернии»². Видання

¹Столпянский Н.П. Девять губерний Западно-русского края в топографическом, географическом, статистическом и историческом отношениях / Н.П. Столпянский. – СПб., 1866. – 512 с.

²Материалы для истории Подольской губернии (1792 - 1796). – Выпуск I-й. – Каменец-Подольский, 1885. – 346 с.

вміщує документи, які висвітлюють процес входження Поділля під владу Російської імперії у 1792 – 1795 рр.

Комплексне вивчення історії правобережних губерній та видання історико-краєзнавчих збірників про минуле краю започаткував Батюшков П.М.³ – подільський губернатор у 1882 – 1884 рр. У 1892 р. Гульдман В.К. видав довідник, в додатках якого є дані про посадових осіб станового і повітового рівнів, а саме їх фактичне місце проживання та обсяги маєтків⁴.

Соціально-політична ситуація, що склалася на Правобережжі наприкінці XVIII – XIX ст., стала предметом деякого зацікавлення дослідниці Єфіменко О. Вона описала вплив регіональної еліти, тобто польської земельної аристократії, на внутрішнє життя регіону⁵. У своїх ранніх працях російський історик Соловйов С. також наголошує на привілейованому становищі найзаможнішої польської шляхти приєднаного до Росії Правобережжя навіть після втрати польської державності⁶.

Історія російського дворянства мала місце у працях дореволюційних істориків-правників, які проаналізували юридичні аспекти становища привілейованого стану в імперії. Вивчення дворянства в Росії науковець Романович-Славатинський О.⁷ розпочав із аналізу законодавчих актів та висвітлення правового і майнового становища дворянства. Значення дворянства як головної соціальної опори російського самодержавства доводив і дослідник Яблочков М.⁸, що запропонував історію російського дворянства у хронологічно-проблемному порядку, навів дані щодо чисельності привілейованого стану в імперії, зазначивши, що переважна частина дворян проживає у західних і південно-західних губерніях. Професор юриспруденції Корф С.О.⁹ у своєму фундаментальному дослідженні основну увагу приділив корпоративній організації дворянства Росії. У праці правника Нольде Б.Е. показано особливості запровадження імперського законодавства у сфері станової корпоративної організації, зокрема на Правобережжі¹⁰.

Радянська історіографія характеризується гострою увагою істориків до революційних рухів, класової боротьби, описуваних із дотриманням марксистсько-ленінської ідеології. Одним із перших досліджень у радянській історіографії, що базується на використаних джерельних матеріалах зазначеного періоду, є праця історика Смоля В.А.¹¹. Він стверджує, що польська шляхта новоприєднаних територій не втратила свого привілейованого статусу аж до 30-х років XIX ст.

³Батюшков П.М. Подолья. Историческое описание / П.М. Батюшков. – СПб., 1891. – 243 с.

⁴Гульдман В.К. Населенные места Подольской губернии / В.К. Гульдман. – СПб., 1892.

⁵Ефименко А. Очерки по истории Правобережной Украины / А. Ефименко. – К., 1895. – 320 с.

⁶Соловьев С.М. История падения Польши. Сочинения: В 18 кн. / С.М. Соловьев. – М.: Мысль, 1995. – Кн. XVI: Работы разных лет. – С.405-628., с.556-557.

⁷Романович-Славатинский А. Дворянство в России. От начала XVIII века до отмены крепостного права / А.Романович-Славатинский. – СПб., 1870. – 562 с.

⁸Яблочков М. История дворянского сословия в России / М. Яблочков. – СПб., 1876. – 679 с.

⁹Корф С.А. Дворянство и его сословное управление за столетие / С.А. Корф. – СПб., 1906. – 720 с.

¹⁰Нольде Б. Очерки русского государственного права / Б.Нольде. – СПб., 1911. – 554 с.

¹¹Смолий В.А. Возз'єднання Правобережної України з Росією / В.А. Смолий. – К.: Наукова думка, 1978. – 192 с.

Історії російських дворянських інституцій присвячені праці науковця Кореліна А.¹², що вивчав корпоративні організації привілейованого стану Російської імперії у пореформений період. Історик Соловйов Ю.¹³ досліджував зміни самодержавного законодавства, які впливали на взаємозв'язки верховної влади і російського дворянства, його складну соціальну структуру. Науковець Єрошкін М.П.¹⁴, вивчаючи дореволюційні державні установи, акцентував увагу саме на структурі та функціях вищих та центральних органів влади в імперії.

Природу самодержавної влади Росії в ХІХ ст., формування бюрократичного апарату розкрив у своєму дослідженні дослідник Зайончковський П.А.¹⁵. Радянські історики зробили перші спроби проаналізувати особливості формування бюрократично-чиновницького апарату, висвітлити непрості взаємини самодержавної влади із представниками привілейованого стану Південно-Західних губерній Російської імперії.

Сучасна історіографія історії шляхетсько-дворянських станів представлена досить широким спектром наукових праць різного тематично-проблемного спрямування. Перш за все потрібно вказати на фундаментальну працю в руслі дослідження Поділля історика Баженова Л. Він зібрав і систематизував історіографічно-бібліографічні матеріали з історії регіону¹⁶. У працях істориків І.І. та Ір.І. Кривошеї, С. Лисенка, Є. Чернецького, Н. Щербак, О. Тригуба, Ю. Легуна, О. Петренка, Ю. Хоптяра та інших¹⁷ представлено дослідження історії привілейованого стану, а саме в соціально-економічному, культурно-національному аспектах.

---

¹²Корелин А. П. Институт предводителей дворянства / А.П. Корелин // История СССР. – 1978. – № 3. – С. 31-48.; Корелин А.П. Институт предводителей дворянства. О социальном и политическом положении дворян / А.П. Корелин // История СССР. – 1978. – №5-6. – С.31-48. Корелин А.П. Российское дворянство и его сословная организация (1861–1904 гг.) / А.П. Корелин // История СССР. – 1971. – №5. – С.56-81.; Корелин А.П. Российское дворянство в пореформенной России. 1861 – 1904 гг. Состав, численность, корпоративная организация / А.П. Корелин. – М.: Наука, 1979. – 304 с.

¹³Соловьев Ю.Б. Самодержавие и дворянство в конце ХІХ века / Ю.Б. Соловьев. – Л.: Наука, 1973. – 384 с.; Соловьев Ю.Б. Самодержавие и дворянство в 1902 – 1907 гг. / Ю.Б. Соловьев. – Л.: Наука, 1981. – 526 с.; Соловьев Ю.Б. Самодержавие и дворянство в 1907 – 1914 гг. / Ю.Б. Соловьев. – Л.: Наука, 1990. – 270 с.

¹⁴Ерошкин Н.П. История государственных учреждений дореволюционной России / Н.П. Ерошкин. – М., 1983. – 187 с.; Ерошкин Н.П. Местные государственные учреждения дореформенной России (1800 – 1860) / Н.П. Ерошкин. – М., 1985. – 246 с.

¹⁵Зайончковский П.А. Правительственный аппарат самодержавной России в ХІХ в. / П.А. Зайончковский. – М.: Мысль, 1978. – 288 с.

¹⁶Баженов Л.В. Историчне краєзнавство Правобережної України ХІХ – на початку ХХ ст.: Становлення. Історіографія. Біобібліографія / Л.В. Баженов. — Хмельницький: Доля, 1995. – 255с.; Баженов Л.В. Поділля у працях дослідників і краєзнавців ХІХ – ХХ ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали / Л.В. Баженов. – Кам'янець-Подільський: Б. в., 1993. – 480 с.

¹⁷Кривошея І.І., Кривошея Ір.І. До питання про інкорпорацію та юридичну легітимацію шляхти Правобережної України в Російській імперії (кінець ХVІІІ – перша половина ХІХ ст.) / І.І. Кривошея, Ір.І. Кривошея // Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки. – Випуск 16. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2004. – С. 82-91.; Лисенко С., Чернецький Є. Правобережна шляхта (кінець ХVІІІ – перша половина ХІХ ст.). Список шляхти Волинської, Київської та Подільської губерній, дворянські права якої перевірила Центральна ревізійна комісія /

Історик Войтенко Ю.М.¹⁸ вперше подав характеристику станів дворянства, духовенства та інтелігенції з позиції суспільної еліти Правобережної України. Новим стало те, що автор визначив перехід польської шляхти до статусу російського дворянства. Науковець Козій О.І., досліджуючи становище польської шляхти на Поділлі між двома польськими повстаннями, показав процес втрати місцевим шляхетством владних повноважень¹⁹. Дослідник Бармак М.В. детально описав особливості державної служби в Російській імперії на українських теренах, проаналізував її нормативно-правову базу²⁰.

Великий вклад у розвиток історії владних інституцій на Україні зробила історик Шандра В.С. На основі глибокого аналізу нормативно-правових документів, а також багатой джерельної бази автор склала повну характеристику органів російської влади на території Правобережної України²¹.

С. Лисенко, Є. Чернецький. – Вид. 2-ге. – Біла Церква: Вид. О. В. Пшонківський, 2007. – 448 с.; Тригуб О.П. Дворянські родові маєтки подільської Первомайщини (XVIII – початок XX ст.) / О.П. Тригуб // Міжнародна конференція «ІІ Наукові осінні читання» (м. Київ, 26 жовтня 2013 р.). – Частина II. – К.: Центр наукових публікацій, 2013. – С.39-42.; Тригуб О.П. Дворянське землеволодіння Кривоозерщини (кінець XVIII – початок XX ст.) / О.П. Тригуб // Науковий вісник / Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського: Збірник наукових праць. – Вип.3.35.: Історичні науки. – Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2013. – С. 82-87.; Хоптяр Ю.А. З історії дворянства Правобережної України (кінець XVIII – XIX ст.) / Ю.А. Хоптяр // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. – Т. 1 (3). – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1997. – С. 230-239.; Чернецький Є. Шляхта Правобережної України в кін. XVIII – I пол. XIX ст. / Є. Чернецький // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – Вип. 1. – Біла Церква, 2001. – С. 25-47.; Щербак Н. О. Національне питання в політиці царизму на Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX століття): Монографія / Н.О. Щербак. – К.: ПЦ «Ризографіка», 2005. – 616 с.; Легун Ю.В. Інформативний потенціал документів повітових фінустанов XIX ст. (на прикладі фонду Могилів-Подільського казначейства) / Ю.В. Легун // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2013. – Вип. 75 (№8). – С.170-172; Легун Ю.В. Шлюбозрозлучні та епитимійні справи як джерело з історії повсякденного життя подолян XVIII-XIX ст. / Ю.В. Легун // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2013. – Вип.76 (№9). – С. 83-85.; Петренко О. С. Брацлавське намісництво / О.С. Петренко. – Вінниця: Велес, 2001. – 328 с.

¹⁸Войтенко Ю. М. Становище шляхти на Правобережній Україні за правління Олександра I (1801 – 1825 рр.) / Ю. М. Войтенко // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 18. – Тернопіль: Видавництво Астон, 2006. – С. 41-45.

¹⁹Козій О.І. Становище польської шляхти на Поділлі в період між повстаннями 1830-31 і 1863 рр.: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України» / О.І. Козій.– Львів, 1997. – 26 с.

²⁰Бармак М.В. Державна служба в Російській імперії: правові основи формування та функціонування корпусу цивільних службовців (XVIII – I половина XIX ст.) / Бармак М.В. – Монографія. – Тернопіль: Видавництво Астон, 2006. – 288 с.; Бармак М.В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінецьXVIII – перша половина XIX ст.) / Бармак М.В. – Тернопіль: Видавництво Астон, 2007. – 512 с.

²¹Шандра В.С. Адміністративні установи Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст. в російському законодавстві: джерелознавчий аналітичний огляд / В.С.Шандра. – К., 1998. – 75 с.; Шандра В.С. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX ст. / В.С. Шандра. – К., 2005. – 427 с.

Зростання наукового інтересу до історії привілейованого стану, зокрема Правобережжя, спостерігається і у працях зарубіжних істориків. Французький дослідник Д. Бовуа на основі аналізу цілого пласту архівних джерел та літератури дослідив взаємовідносини імперської влади, місцевого шляхетства-дворянства та селянства в період 1793 – 1914 рр.²².

Важливе місце у вивченні станової політики імперії щодо польського шляхетства має праця російського вченого Л.Є. Горизонтова²³. У монографії російського історика М.А. Бібіна йдеться про стосунки самодержавної влади і дворянства від початку Першої світової війни до Лютневої революції²⁴.

Американський науковець С. Беккер розвіяв догматичний міф про втрату російським дворянством авторитету і значення після Великих реформ 1860 – 1870 рр.²⁵. Польський дослідник Д. Шпопер констатує політичну та суспільно-економічну активність дворянських зібрань західних губерній у 1856 – 1862 рр., а саме місцевих дворян польського походження²⁶.

Таким чином, окремі аспекти історії дворянства Подільської губернії знайшли своє відображення у працях вітчизняних та зарубіжних істориків. Накопичена інформаційно-джерельна база стала вагомою підтримкою у розробці теми історії подільського дворянства у руслі вивчення його корпоративних прав та участі в органах місцевого управління в регіоні. Проте, предметом спеціального вивчення не стали склад, форми, напрями діяльності, еволюція дворянських корпоративних інституцій на Поділлі. Це актуалізувало вибір вказаної теми, активізувало всебічне й комплексне вивчення її джерельної бази.

У підрозділ 1.2. «Джерельна база дослідження» використані в дисертації матеріали структуровані за групами: 1) збірники опублікованих документів і матеріалів, законодавчих актів; 2) статистичні матеріали; 3) архівні матеріали діловодства державних органів влади та дворянських станових установ; 4) мемуари. Вивчення дворянських станових структур розпочато з ознайомлення із законодавчими актами. Найбільш презентабельним з погляду висвітлення юридичного боку розвитку дворянського самоврядування на Поділлі є «*Полное собрание законов Российской империи*».

Окрім законодавчих актів, репрезентативною групою є діловодна документація, завдяки якій вдалося простежити повсякденні справи дворянських інституцій. У

---

²²Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863 – 1914 рр.: Поляки в соціо-етнічних конфліктах / Д. Бовуа. – К.: Критика, 1998. – 336 с.; Бовуа Д. Російська влада та польська шляхта в Україні. 1793 – 1830 рр. / Д.Бовуа. – Львів: Кальварія, 2007. – 296 с.; Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831 – 1863) / Д. Бовуа. – К.: Інтел, 1996. – 416 с.

²³Горизонтов Л.Е. Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX в.) / Л.Е. Горизонтов. – М.: Индрик, 1999. – 272 с.

²⁴Бибин М.А. Дворянство накануне падения царизма в России / М.А. Бибин. – Саранск, 2000. – 268 с.

²⁵Беккер С. Миф о русском дворянстве: Дворянство и привилегии последнего периода императорской России / С. Беккер. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – 344 с.

²⁶Шпопер Д. Политические инициативы польской шляхты в западных губерниях Российской империи накануне восстания 1863 года / Д. Шпопер // Отечественная история. – 2006. - №3. – С.90-103.

процесі наукового пошуку опрацьовано низку документів із фондів Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (ЦДІАК України), обласних архівів України, зокрема Державного архіву Вінницької області (ДАВО), Державного архіву Хмельницької області (ДАХМО), а також Інституту рукопису Національної наукової бібліотеки ім. В.Вернадського НАН України (ІР НБУВ) тощо.

Окремою групою джерел є різні статистичні матеріали, довідкові видання, Пам'ятні книжки Подільської губернії, Адрес-календарі, відомчі публікації губернаторських звітів про губернію, а також періодичні видання – тогочасні газети і журнали, в яких є, хоча й нечисленні, статистичні та описові матеріали, зате вміщуються окремі спогади, що дає можливість врахувати людський фактор у руслі загального вивчення діяльності станових урядовців, а також висвітлюють ставлення громадськості та окремих діячів до дворянської проблеми зокрема.

Підрозділ 1.3. «*Методологічна основа дослідження*». Методологічною основою дисертаційного дослідження є загальнонауковий системний підхід до вивчення соціально-інституційних структур з використанням конкретно-історичних методів, принципів історизму та об'єктивності. Методи аналізу та синтезу використано при вивченні історичних джерел та літератури щодо окресленої проблематики, метод типологізації – під час вивчення нобілітаційних процесів польської шляхти, її інкорпорації до російського дворянства. Завдяки хронологічному, історико-порівняльному, структурно-функціональному методам дослідження прослідковано історико-правові зв'язки між організаційною структурою та соціальними функціями дворянського самоврядування на Поділлі в ХІХ – на початку ХХ ст. Порівняльний та історико-географічний методи дозволили співставити функціональні особливості місцевих дворянських корпорацій із іншими загальноімперськими. Особливості функціонування дворянського самоврядування у Подільській губернії виявлено завдяки методу описання. Просопографічний і компаративістський методи дозволили на прикладі біографій окремих представників дворянського станового самоврядування з'ясувати особливості процесу нобілітації та інкорпорації привілейованого стану в регіоні, поповнивши таким чином просопографічну базу даних. При комплексному використанні багатьох методів вдалося мобілізувати джерела та історіографічний матеріал для висвітлення обраної теми. Використані та вивчені джерела і література посприяли розкриттю поставлених у дисертації проблем, дозволили персоніфікувати склад дворянських органів самоврядування на Поділлі, зробити відповідні висновки і узагальнення, які виносяться на захист.

У другому розділі – «Шляхетське самоврядування і державна адміністрація Російської імперії на Поділлі у 1793 – 1831 рр.» – розглянуто процес інкорпорації Поділля до складу Російської імперії, зміни адміністративно-територіального устрою краю, становлення самодержавних владних інституцій у регіоні наприкінці ХVІІІ – у першій третині ХІХ ст.

Подільське воеводство наприкінці ХVІІІ ст. за територією було найбільшим, а його землі територіально структуровані ще здавна. Прикордонне розміщення Подільської губернії від самого початку включення його до складу імперії зумовлювало посилену увагу самодержавства. До того ж, фінансове питання

проблеми інкорпорації південно-західних губерній гостро стояло паралельно із питанням соціальної ієрархії в регіоні. Саме тому головним чинником формування адміністративно-територіальних одиниць в Російській імперії виступало населення, яке сплачувало подушний податок, а не розміри земель, як було за часів Речі Посполитої.

Оскільки Правобережжя в процесі інкорпорації ставало органічною частиною Російської імперії, то становий поділ звісно прирівнювався до такого ж поділу населення в центральній Росії, але найбільшою проблемою виявилось визначення місця у соціальній ієрархії представників шляхетсько-дворянського стану. Згідно із Жалуваною грамотою і пізнішими законодавчими актами дворянство мало свою внутрішню організацію, головну роль в якій відігравали предводителя дворянства. Першим Подільським губернським маршалом (предводителем) став представник польської аристократії на Поділлі граф Теодор Потоцький (гербу Пілява), який перебував на посаді маршала впродовж 1796 – 1798 рр. У наступні десятиліття XIX ст. до Листопадового повстання 1830 – 1831 рр. повітовими та губернськими маршалами були обрані також представники польської знаті, які перебували на посаді по три роки: Іосиф Битославський, Каетан Пешинський, Каетан Старжинський, Казимир Гумецький, Юзеф Дзеконський, граф Миколай Грохольський, князь Іосиф-Калясантій Четвертинський, Станіслав Комар, і граф Костянтин Пршездзецький, період діяльності якого був найтривалішим – 1820 – 1851 рр. Кожен із губернських предводителів, як проміжна ланка у взаємодії держави і регіону, лобював інтереси представників свого стану у Подільському губернському дворянському зібранні і далі перед самодержавною владою. Ці інтереси у першій третині XIX ст. зводились переважно до питання інтеграції та легітимації шляхти до російського дворянства.

Станові органи управління мали розгалужену структуру, повноваження, функції. Зокрема, дворянські збори розглядали і могли видавати документи про право на дворянство, вели дворянські родові книги. Подільське дворянське депутатське зібрання вперше було скликане 1796 р. Це самодостатній юридичний організм, про що свідчить можливість утворення капіталу для станових потреб – дворянської каси, надходження і витрати з якої фіксувались документально в окремих спеціальних книгах.

Процес інкорпорації Правобережної України не пройшов безслідно для місцевого населення, особливо для магнатерії і такого чисельного прошарку як шляхта. Вони по суті своїй відрізнялися від представників привілейованого стану Російської імперії. Саме різниця у польсько-литовських правових традиціях, ставленні до державної служби, в особливостях права участі в житті держави, відмінний від російського станово-майновий статус шляхтича ускладнювали процес інтеграції шляхетського стану до складу російського дворянства. На основі економічних причин (система оподаткування новоприєднаних територій) визріла проблема юридичної легітимації правобережної шляхти, яка найбільше успадкувала польські демократичні традиції управління державою. Запровадження нового адміністративно-територіального устрою передбачало і вироблення нових юридичних норм і узаконень. Процес адаптації до нововведень був тривалим і не без

порушень при зміні влади та її векторів управління. Звісно, це знайшло пряме відображення на становленні та розвитку дворянського самоврядування, дворянських корпоративних інституцій на Поділлі у першій третині XIX ст.

У третьому розділі – «Дворянство Подільської губернії в умовах «нової» імперської політики на Правобережжі (1831 – 1863 рр.)» – окреслено законодавчу основу діяльності дворянських інституцій на Поділлі після Листопадового повстання, а також напрями діяльності органів дворянського самоврядування в середині XIX ст.

Польське повстання 1830 р. стало початком кардинальних змін імперської політики щодо західних губерній, а особливо – правобережних. Після придушення Листопадового повстання самодержавство взялося укріплювати і утверджувати позиції російської державності шляхом політичного наступу на залишки адміністративно-судової автономії в регіоні.

Початком цілковитої дії правового поля Російської імперії на правобережних теренах став Звід російських законів і повне скасування Литовсько-Польських статутів і сеймових ухвал. Внаслідок польського повстання 1830 – 1831 рр., на Поділлі, як і в інших західних губерніях, відбулися кардинальні зміни у системі судочинства. Зміни судової системи полягали у скасуванні міських судів, призначенні земських справників і засідателів земських судів. Сенатським указом від 23 лютого 1831 р. скасовувалися усі польські назви станових посад, тобто в усіх губерніях виборні дворянством посади іменувалися за зразком великоросійських – губернські та повітові предводители дворянства, а не маршали і маршалки. Посади підкоморіїв, комірників, возних і хорунжих скасовувались взагалі, а їхні обов'язки покладалися на повітові і земські суди та на повітових суддів.

Спроби влади переорієнтувати Подільське дворянське депутатське зібрання на більшу участь у місцевому господарському та громадському житті полягали перш за все у тому, що предводители дворянства, губернський та повітові, призначалися членами усіх губернських та повітових комісій і комітетів. У період між польськими Листопадним та Січевим повстаннями на посаді губернського предводителя перебували граф К.М. Пршездзєцький, Я.Ю. Сулятицький і представник російського дворянства граф А.І. Морков.

Імперська влада згодом скасувала основну функцію дворянських зібрань – право видавати свідоцтво про дворянство, а згодом і взагалі почала ревізувати їхню діяльність. Представників місцевого дворянства обирали на зібранні для входження до складу комісій для перевірки діловодства депутатських зібрань щодо законності нобілітації шляхтичів.

У другій третині XIX ст. Подільське дворянське зібрання, як основний орган дворянського самоврядування, на основі напрацьованої законодавчої бази мало чітко сформоване коло своїх повноважень. Польське повстання 1830 р. внесло деякий резонанс у хід звичного ритму дворянських зібрань у правобережних губерніях.

Правобережне дворянство в обмін на непорушність власних прав та привілеїв повинне було забезпечувати стабільність у своєму регіоні. Дворянські зібрання Подільської губернії вирішували питання соціального, релігійного та

господарського характеру. Починаючи із 1857 р. у дворянських колах обговорювалось питання підготовки проекту звільнення селян від кріпацтва.

Одним із напрямків діяльності органів дворянського самоврядування була організація дворянської каси. При чому, лише дворянське зібрання мало прерогативу введення додаткових грошових внесків на певні потреби, а предводителі дворянства такої компетенції не мали.

Подільське дворянське зібрання попри усі обмеження з боку російського самодержавства намагалось консолідувати свій стан для захисту своїх інтересів – економічних, станових, культурних, освітніх. Головним завданням корпоративних дворянських інституцій залишалася боротьба за відновлення свого незаперечного права здійснювати вплив на формування владних інституцій повітового та губернського рівнів шляхом виборності чиновників.

У четвертому розділі – «Подільське дворянство 1863 – 1917 рр.: склад, функціональність в органах державного управління та напрями діяльності станового самоврядування» – досліджено особливості функціонування подільського дворянства в умовах русифікаторської політики самодержавства після Січневого повстання і до скасування корпоративних дворянських прав маніфестом 1917 року.

Друга половина XIX ст. в історії Російської імперії була періодом значних соціально-економічних перетворень. Реформи 1860 – 1870 рр. стали початком кінця для дворянського стану як вищої суспільної ланки у соціальній ієрархії великої імперії. Розпочався процес поступової ліквідації станових відмінностей у соціальній структурі самодержавної Росії.

Повстання 1863 – 1864 рр. не пройшло безслідно для дворянства Царства Польського та західних губерній, хоча переслідування учасників були радикальнішими з боку Олександра II. Внаслідок розправ за Січневе повстання число осіб привілейованого стану, в тому числі і поляків, відчутно почало зменшуватися.

Наступним етапом русифікаторської політики уряду було ослаблення економічних позицій місцевих дворян-поляків шляхом позбавлення їх землі – основного багатства. Укази, що виходили після 1863 р., спрямовувалися на збільшення російського землеволодіння за рахунок зменшення польського. Дворяни-поляки поступово витіснялися із владних структур, оскільки окремі виборні дворянським зібранням державні та станові посади займали російські офіцери. Губернськими предводителями дворянства Подільської губернії останньої третини XIX – початку XX ст. були дворяни російського походження: князь М.В. Кочубей, М.П. Балашов, М.М. Крупенський, князь О.Г. Щербатов, М.І. Виноградський, О.М. Волжин, барон П.П. Местмахер та І.Г. Ракович.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в Російській імперії становище привілейованого стану відчутно покращилось, оскільки політика Миколи II зосередилась на одному із «головних завдань державного життя» – відродженні дворянства. На рубежі століть уряд поступово почав скасовувати попередні заборони та обмеження щодо дворянства. Серйозним кроком став указ від 1 травня 1905 р. про відновлення діяльності дворянських зібрань – головної станової

корпоративної інституції місцевої знаті. З відміною кріпацтва розпочався поступовий процес нівеляції станових відмінностей, дискримінація дворян польського походження призвела до обмеження дворянських корпоративних прав взагалі, зменшивши роль саме дворянських зібрань. Тобто русифікаторська політика самодержавства на Поділлі була спрямована перш за все на обмеження польського елемента в регіоні та зміцнення позицій російської адміністрації шляхом дарування російському дворянству значних привілеїв, матеріальних і службових переваг.

До кінця 1917 р. під контролем держави функціонували губернські та повітові предводителі дворянства як представники станової і державної влади в регіоні. Дворянські зібрання, попри дозвіл 1905 р. поновити діяльність, так і не продовжили свого функціонування у правобережних губерніях. Суттєвих трансформацій не зазнали дворянські опіки. Кількість їх скоротилась, а прерогативою діяльності став розгляд справ щодо розорених, занедбаних чи покинутих маєтків. Дворянські опіки в Подільській губернії діяли до 1919 р.

У **висновках** підбито підсумки та сформульовано основні положення дисертаційного дослідження:

Аналіз історіографії теми наукового пошуку дав можливість з'ясувати ступінь її вивчення. Встановлено, що попри відсутність комплексного узагальнюючого дослідження з проблеми, яка розглядається, існує ряд праць, присвячених окремим аспектам історії подільського дворянства в 1793 – 1917 рр. Накопичені багатьма істориками напрацювання стали вагомою підтримкою у розробці наукової теми історії подільського дворянства у руслі вивчення його корпоративних прав та участі в органах місцевого управління в регіоні. Вивчення інформаційного потенціалу джерельної бази дало можливість розглянути різнобічно проблему функціонування дворянських органів управління на Поділлі у ХІХ – на початку ХХ ст. Завдяки репрезентативній історіографічній та джерельній базі, а також основним принципам і методам наукового пізнання, досягнуто мети та вирішено дослідницькі завдання, поставлені у дисертації.

Встановлено, що інкорпорація Поділля до складу Російської імперії здійснювалась у кількох напрямках і у кілька етапів. Спочатку запроваджувався російський територіально-адміністративний поділ, потім уніфіковано правосуддя, хоча ще деякий період у регіоні чинними були положення Литовського статуту. Завершальним кроком стала асиміляція місцевої соціальної структури із великоросійською – уряд визнав українську і польську шляхту рівноправною російському дворянству. Однак уряд впродовж подальшого часу проводив активну політику удосконалення дворянського законодавства щодо процедури nobilitaції, бо місцеве дворянство повинне було стати міцним гарантом існування імперії.

Інкорпорація Поділля зокрема не пройшла безслідно для такого чисельного прошарку як шляхта і магнати, що по суті своїй відрізнялася від представників привілейованого стану Російської імперії. Запровадження нового адміністративно-територіального устрою передбачало і вироблення нових юридичних норм і законень. Процес адаптації до нововведень тривав впродовж усього ХІХ ст. при зміні влади та її векторів управління. Звісно, це знайшло пряме відображення на

становленні та розвитку дворянського самоврядування, дворянських корпоративних інституцій на Поділлі у першій третині XIX ст.

Внаслідок Листопадового повстання регулювання соціоетнічного складу дворянського зібрання проводилось адміністративними, законодавчими і навіть силовими заходами російської адміністрації на Поділлі. Остаточні цензові вимоги до представників дворянського самоврядування визначив маніфест від 6 грудня 1831 р., за яким значно обмежувалося коло повноважень, прав і обов'язків дворянського зібрання та інших органів шляхетського самоврядування. Імперська політика на Правобережжі активно впроваджувала зміни законодавчої основи та соціоетнічного складу дворянських інституцій на Поділлі. Але непокора і протест дворян, що проявлялися у повільному розгляді дворянських справ, спричинили ліквідацію губернської комісії, яка була замінена Центральною ревізійною комісією для розгляду дій депутатських зібрань Київської, Волинської та Подільської губерній. Подільське дворянське зібрання, попри усі обмеження з боку російського самодержавства, намагалось консолідувати свій стан для захисту власних інтересів – економічних, станових, культурних, освітніх. Головним завданням корпоративних дворянських інституцій залишалася боротьба за відновлення свого незаперечного права здійснювати вплив на формування владних інституцій повітового та губернського рівнів шляхом виборності чиновників.

Після Січневого повстання 1863 – 1864 рр. урядова політика посилилась в бік активізації інтеграційних процесів на Правобережжі. З відміною кріпацтва розпочався поступовий процес нівеляції станових відмінностей. Дискримінація дворян польського походження призвела до обмеження дворянських корпоративних прав взагалі, зменшивши роль саме дворянських зібрань. Русифікаторська політика самодержавства на Поділлі була спрямована перш за все на обмеження польського елемента в регіоні та зміцнення позицій російської адміністрації шляхом дарування російському дворянству значних привілеїв та матеріальних і службових переваг. Наприкінці XIX – на початку XX ст. спостерігалася тенденція поступового обмеження прав правобережного дворянства. Подільське дворянське депутатське зібрання на початку XX ст. попри це не відновило своєї діяльності, натомість активними залишались повітові предводители дворянства, які отримали право займати посади і в органах державного управління Подільської губернії. Відтак значення губернського предводителя дворянства як вищої ланки станового самоврядування та проміжної ланки між дворянством і державою применшилось у своїй функціональності.

Суттєвих трансформацій не зазнали дворянські опіки, кількість яких на Поділлі скоротилась до двох, а проіснували вони аж до 1919 р. До кінця 1917 р. під контролем держави функціонували губернські та повітові предводители дворянства як представники станової і державної влади в регіоні, депутатські зібрання, опіки. Дворянські зібрання попри дозвіл 1905 р. поновити свою діяльність так і не продовжили свого функціонування у правобережних губерніях.

Простежено життєвий шлях та кар'єрний розвиток губернських предводителів дворянства, які перебували на посаді найдовший термін. На прикладі біографій представника польської аристократії графа К.М. Пршездзецького та російської –

графа А.І. Моркова, проаналізовано особливості інтеграції місцевого дворянства до імперських державних управлінських структур шляхом цивільної та військової служби заради збереження свого майнового та соціального статусу.

Вивчення функціонування подільського дворянства в органах державної влади та станового самоврядування регіону впродовж 1793 – 1917 рр. дозволило сформулювати рекомендації щодо перспектив подальшого вивчення:

- по-перше, слід більше уваги приділити дослідженню специфіки стосунків по вертикалі «губернія – повіт» та по горизонталі «губернія – повітові органи»;
- по-друге, розширити вивчення функціонування дворянських опік на Поділлі, персоніфікувати їх склад та сферу компетенції для проведення генеалогічних студій;
- по-третє, використовуючи просопографічний підхід, продовжити дослідження біографій подільських губернських предводителів дворянства з метою аналізу міжособистісних взаємовідносин, кар'єрного росту, системи ціннісних орієнтацій, еволюції економічної поведінки, формування суспільно-політичної думки в дворянському середовищі при зміні влади;
- по-четверте, дослідити участь подільського дворянства у роботі Російської Державної Думи та політичні настрої напередодні 1917 р.

Основний зміст дисертації викладено у таких публікаціях автора:

Статті, опубліковані у наукових фахових виданнях

1. Барвінок О.В. Дворянство Подільської губернії в кінці XVIII – на початку ХХ ст.: історіографічний огляд / О.В. Барвінок // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2010. – Вип. ХХVIII. – С.459-464.

2. Барвінок О.В. Дворянство Подільської губернії в органах державного управління та станового самоврядування регіону у ХІХ – на поч. ХХ ст. за матеріалами статистично-довідкових видань / О.В. Барвінок // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2010. – Випуск 42. – С.33-39.

3. Барвінок О.В. Шляхта Поділля в підготовці селянської реформи 1861 р. у дзеркалі мемуарів Тадеуша Бобровського / О.В. Барвінок // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 19. Серія: Історія: Збірник наукових. – Вінниця, 2011. – С. 280-283.

4. Барвінок О.В. Матеріали до біографій предводителів дворянства Подільської губернії: граф Костянтин Михайлович Пршездзецкий та його нащадки / О.В. Барвінок // Генеалогічні записки. – Львів, 2011. – Вип.ІХ (нової серії ІІІ). – 100 с. – С.47-51.

5. Барвінок О.В. Дворянське самоврядування на Поділлі в умовах «нової» імперської політики (1830 – початок 1860-х рр.) // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Вип. 195. Т. 207. Історія. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2012. – С.11-15.

Статті в закордонних виданнях

6. Барвінок О.В. Поляки та росіяни – предводителі дворянства Подільської губернії: спроба компаративного аналізу біографі // Historia III. Czenstochowskie Spotkania młodych historyków. Tom I. Czenstochowa-Radomsko, 2013. – S. 111-123.

Публікації, які додатково відображають результати дослідження

7. Барвінок О.В. Джерела з історії подільського шляхетства у фондах Державного архіву Вінницької області / О.В. Барвінок // Українсько-польський науковий діалог в Умані: збірник наукових праць. – Умань – Гнезно – Ланьцут – Ченстохова: РВЦ «Софія», 2009. – С. 26-30.

8. Барвінок О.В. Пам'ятко-охоронна діяльність на території Південно-Східного Поділля на початку ХХ ст. / О.В. Барвінок // Українсько-польський науковий діалог в Умані: Формування сучасного архітектурного середовища історичних міст на основі реабілітації історико-містобудівної спадщини: збірник наукових праць. – Вип. 2. – Умань – Гнезно – Ланьцут – Познань: ПП Жовтий, 2010. – С. 14-18.

9. Барвінок О.В., Кривошея І.І. Меценатська та добродійна діяльність Болеслава Потоцького на Поділлі / О.В. Барвінок, І.І. Кривошея // Актуальні проблеми археології, історії та історичного краєзнавства Буго-Дніпровського межиріччя: збірник наукових праць. – Умань: ПП Жовтий О.О., 2012. – С. 429-433 (особистий внесок дисертанта – 70 %).

10. Барвінок О.В., Кривошея І.І. Військова та станова кар'єра предводителя дворянства Подільської губернії графа Аркадія Моркова / О.В. Барвінок, І.І. Кривошея // Рівень впливу соціально-гуманітарних наук на розвиток сучасного суспільства. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 25 – 26 травня 2012 р.). – Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2012. – С. 8-12 (особистий внесок дисертанта – 80 %).

11. Барвінок О.В., Кривошея І.І. Шляхта Уманщини, внесена до родовідної книги Подільської губернії / О.В. Барвінок, І.І. Кривошея // Регіональні проблеми української історії : Збірник наукових праць. – Вип. 5. – Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2012. – С. 154-178 (особистий внесок дисертанта – 60 %).

АНОТАЦІЯ

Барвінок О.В. Дворяни Подільської губернії в органах державного управління та станового самоврядування регіону (1793 – 1917 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України. – Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2014 .

На основі вивчення архівних джерел, історіографії, а також матеріалів статистичних видань та мемуарів у дисертації здійснено комплексний теоретичний та фактологічний аналіз процесу формування подільського дворянства та органів станового самоврядування регіону в умовах інкорпорації та русифікації регіону наприкінці ХVІІІ – на початку ХХ ст. Здійснено дослідження процесу юридичного оформлення подільського дворянства, який відбувався у межах діючого російського

законодавства, а саме складних процесів декласації та легітимації польської шляхти, нобілітації та інкорпорації регіональних представників привілейованого стану.

Визначено особливості формування дворянського самоврядування до і після Листопадового 1830 – 1831 рр. та Січневого 1863 – 1864 рр. польських повстань. Розглянуто структуру, склад, функції, повноваження дворянських зібрань, а також участь дворянства Подільської губернії в системі органів місцевої влади залежно від урядової політики самодержавства. Встановлено значення дворянських корпоративних органів влади як механізму доведення та відстоювання привілейованого стану місцевої знаті.

Проведено просопографічний аналіз життєдіяльності предводителів дворянства, що перебували на посаді тривалий час. Уточнено списки дворян, які брали участь в органах державного управління та станового самоврядування регіону, списки дворян-виборщиків до Державної Думи.

Ключові слова: шляхта, дворяни, Поділля, Подільська губернія, Подільське дворянське депутатське зібрання, губернський предводитель дворянства, повітовий предводитель дворянства, дворянська опіка.

АНОТАЦІЯ

Барвинок О.В. Дворяне Подольской губернии в органах государственного управления и сословного самоуправления региона (1793 – 1917 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01. – история Украины. – Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлиного. – Николаев, 2014.

На основе изучения архивных источников, историографии, а также материалов статистических изданий и мемуаров в диссертации осуществлен комплексный теоретический и фактологический анализ процесса формирования подольского дворянства и органов сословного самоуправления Подольской губернии в условиях инкорпорации и русификации региона в конце XVIII – начале XX в. Проведено исследование процесса юридического оформления подольского дворянства, который проходил в рамках действующего российского законодательства, а именно сложных процессов декласации и легитимации польской шляхты, нобілітації и інкорпорації регіональних представителів привілеєного сословія.

Определены особенности формирования дворянского самоуправления до и после Ноябрьского 1830 – 1831 гг. и Январского 1863 – 1864 гг. польских восстаний. Рассмотрена структура, состав, функции, полномочия дворянских собраний, а также участие дворянства Подольской губернии в системе органов местной власти в зависимости от правительственной политики самодержавия. Установлено значение дворянских корпоративных органов власти как механизма доказательства и отстаивания привилегированного состояния местной знати.

Установлено особенности функционирования дворянских опеков в Подольской губернии. К концу XIX века в силу исторических обстоятельств их число

сократилось к двум – Проскуровской и Каменецкой. Дворянские опеки действовали до 1919 года. В их компетенцию входили в большем числе случаев выморочные имения.

Проведено просопографический анализ жизнедеятельности губернских предводителей дворянства, которые находились на посту длительное время, а именно графа К.М. Пршездзецкого из польской фамилии и графа А.И Моркова – из русского дворянства. Служебная карьера представителей польской и русской аристократии стала почти идеальным примером интеграции дворянства в систему самодержавной власти ради сохранения имущественного и социального статуса.

Уточнено списки дворян, участвовавших в органах государственного управления и сословного самоуправления региона, списки дворян-выборщиков от Подольской губернии в Государственную Думу.

Ключевые слова: шляхта, дворяне, Подолье, Подольская губерния, Подольское дворянское депутатское собрание, губернский предводитель дворянства, уездный предводитель дворянства, дворянская опека.

ANNOTATION

Barvinok O. Nobles of Podillya Province in State Administration And Class Self-Government Authorities of the Region (1793 – 1917). – Manuscript.

Scientific thesis for the Degree of the Candidate of Historical Sciences in the speciality 07.00.01 – History of Ukraine. – Vasyl Sukhomlynsky Mykolaiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Mykolaiv, 2014.

Studying the archival sources, historiography, statistical issues materials and memoirs an integrated theoretical and factual analysis of Podillya nobility and class self-government authorities of the region formation in terms of incorporation and russification in the late 18th – early 20th centuries has been made in the thesis. Research of Podillya nobility legal registration process, which took place within the current Russian legislation, namely the complex processes of Polish nobility declassation and legitimacy, nobilitation and incorporation of regional representatives of the privileged class has been made.

The peculiarities of the noble self-government formation before and after the November and January Polish rebellions have been defined. The structure, composition, functions and powers of the noble meetings and participation of Podillya nobility in the system of local government authorities depending on governmental autocracy policy have been revealed. The list of nobles who had taken part in state administration authorities and class self-government of the region was specified.

The life activity analysis of marshals of the nobility, who were holding a post for a long time has been made. The importance of noble corporate authorities as a mechanism for bringing and defending the privileged class of the local nobility has been determined.

Key words: nobility, gentry, Podillya, Podillya province, Podillya deputy meeting of the nobility, provincial marshal of the nobility, county marshal of the nobility, trusteeship of the nobility.